

Obraz granic państwowych Polski w latach 1945–1958 na mapach towarzyszących bilateralnym umowom państwowym

Lucyna Szaniawska

Zespół Historii Kartografii przy Instytucie Historii Nauki PAN

E-mail: lucyna-szaniawska@wp.pl

Zarys treści: Po drugiej wojnie światowej ogólny zarys granic został narzucony Polsce na podstawie porozumień zawartych w Teheranie w 1943 r. oraz w Jałcie i Poczdamie w 1945 roku. Nowa zachodnia granica została potwierdzona układem z ówczesną Niemiecką Republiką Demokratyczną, podpisanym w lipcu i ratyfikowanym w październiku 1950 roku. Przebieg granicy między Rzeczpospolitą Polską i ZSRR określono w umowie bilateralnej w sierpniu 1945 roku. Umowa została ratyfikowana w lutym 1946 roku. W 1951 roku podpisano kolejną umowę o zmianie odcinków granicy. Granica południowa w części od nowej granicy wschodniej do Odry nie różniła się od przedwojennej granicy z Czechosłowacją (anulowano jednak zmiany z 1938 r. dotyczące Zaolzia, Spiszu i Orawy). W dniu 13 czerwca 1958 r. nastąpiło ostateczne wytyczenie granicy z istotnymi korektami – Czechosłowacja otrzymała 1205,90 ha, a Polska 837,46 ha.

Słowa kluczowe: granice państwowe, Polska po drugiej wojnie światowej, umowy bilateralne

1. Wprowadzenie

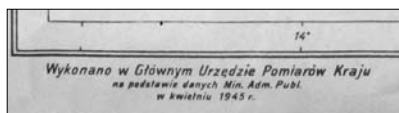
Po II wojnie światowej ogólny zarys granic został narzucony Rzeczypospolitej Polskiej na podstawie porozumień między aliantami, zawartych w 1943 r. w Teheranie oraz w 1945 r. kolejno w Jałcie i w Poczdamie¹. W czasie konferencji w Teheranie (przełom listopada i grudnia) ustalono poprowadzenie wschodniej granicy Polski według opublikowanej 11 lipca 1920 r. tzw. linii Curzona. Przebiegałaby ona na Bugu, włączając Białostoczczyznę i Suwalszczyznę do Polski. Granice zachodnie i północne zostałyby przesunięte do Odry i Morza Bałtyckiego z włączeniem Gdańska i południowej części Prus Wschodnich. Zaproponowany przez Winstona Churchilla tekst w sprawie polskiej granicy brzmiał: „Przyjęto w zasadzie, że ognisko państwa i narodu polskiego powinno znaj-

¹ P. Eberhardt, *Udział Profesora Stanisława Leszczyckiego w konferencji poczdamskiej i moskiewskiej*, „Przegląd Geograficzny”, t. 79, 2007, z. 3–4, s. 376–378.

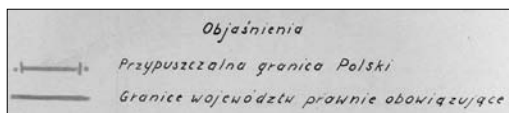
dować się między tak zwaną linią Curzona a linią rzeki Odry, z włączeniem w skład Polski Prus Wschodnich i prowincji opolskiej”. Józef Stalin postulował, aby część północną Prus Wschodnich wraz z niezamarzającymi portami Królewiec i Kłajpedy włączyć do ZSRR. Obie propozycje zostały przez obradujących przywódców mocarstw przyjęte, a treść porozumienia przekazano premierowi Stanisławowi Mikołajczykowi w październiku 1944 roku². Zatem już wówczas

a

b

c

Ryc. 1. Mapa granic politycznych i administracyjnych Rzeczypospolitej Polskiej z kwietnia 1945 r. (a) oraz jej instytucja sprawcza (b) i fragment legendy (c). Ze zbiorów Biblioteki Narodowej

„klamka zapadła” i porozumienie między Polskim Komitetem Wyzwolenia Narodowego a Rządem ZSRR o polsko-radzieckiej granicy państwowej zawarte 26 lipca 1944 r. (początkowo tajne) tylko potwierdziło wcześniejsze propozycje Churchilla z poprawką Stalina³. Na szczęblu międzynarodowym po negocjacjach zajęto podobne stanowisko w Jałcie w lutym 1945 r., a uchwały jałtańskie zaakceptował warszawski Tymczasowy Rząd Jedności Narodowej. Nowo

² J. Ślusarczyk, *Granice Polski w tysiącleciu (X–XX wiek)*, Toruń 1993, s. 77.

³ Ibidem, s. 79.

utworzony rząd polski w memorandum z 10 lipca 1945 r. potwierdził wcześniej ustalone granice doprecyzowując granicę z Niemcami na linii Odry i Nysy Łużyckiej z włączeniem Szczecina do Polski⁴. W dniu 3 sierpnia 1945 r. ogłoszono oficjalny komunikat, zawierający także decyzje w sprawie granic Polski⁵.

Niemniej do ostatecznego zatwierdzenia granic międzynarodowymi porozumieniami bilateralnymi oraz do ich wytyczenia w terenie droga była długa. Na podstawie map urzędowych z roku 1945 można wykazać, że negocjacje dopiero miały nastąpić. Rycina 1 pokazuje sporządzoną w Głównym Urzędzie Pomiarów Kraju w kwietniu 1945 r. mapę Polski w skali 1:1 500 000 z ręcznie naniesioną wyjściową propozycją przypuszczalnych granic państwowych, wykonaną na „szkicu podkładowym do projektów” na podstawie danych otrzymanych z Ministerstwa Administracji Publicznej.

W niniejszym artykule przedstawiono proces regulacji granic Rzeczypospolitej Polskiej oraz ich opis słowny i graficzny będący treścią międzynarodowych umów dwustronnych zawartych w sprawie granic państwowych w latach 1945–1958. Przytoczono umowy polsko-radzieckie z 16 sierpnia 1945 r., z 15 lutego 1951 r. i z 5 marca 1957 r., układ polsko-niemiecki z 6 lipca 1950 r., a także umowę polsko-czechosłowacką z 13 czerwca 1958 roku. W pracy wykorzystano źródła przechowywane w zbiorach: Biblioteki Sejmowej, Archiwum Akt Nowych – *Akta Urzędu Rady Ministrów* oraz *Zbiór map topograficznych i Kolekcję Kartograficzną*, Archiwum Ministerstwa Spraw Zagranicznych oraz Biblioteki Narodowej.

2. Granica ze Związkiem Socjalistycznych Republik Radzieckich

a) Umowa z dnia 16 sierpnia 1945 roku

Przebieg granicy między Rzeczpospolitą Polską i ZSRR określono w umowie bilateralnej sporządzonej w dwóch językach – polskim i rosyjskim 16 sierpnia 1945 r. w Moskwie, podpisanej ze strony polskiej przez ówczesnego Prezesa Rady Ministrów Edwarda Osóbkę-Morawskiego oraz ze strony radzieckiej przez Władysława Michajłowicza Mołotowa. Umowa została ratyfikowana w Warszawie dnia 4 lutego 1946 roku⁶. Do umowy jako załącznik dołączono rosyjskojęzyczną mapę w skali 1:500 000 z linią granicy „на договорной карте”⁷ pt.: *Линия Государственной границы Союза ССР с Польшей соответствует*

⁴ Ibidem, s. 81; obszerniej w: P. Eberhardt, *Udział Profesora Stanisława Leszczyckiego...*, „Przegląd Geograficzny”, t. 79, 2007, z. 3–4, s. 377–378; A. Jezierski, C. Leszczyńska, *Historia gospodarcza Polski*, Warszawa 2001, s. 382.

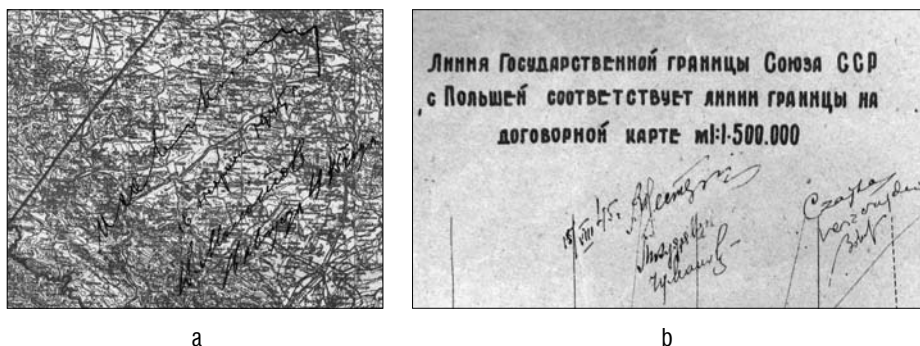
⁵ P. Eberhardt, *Udział Profesora Stanisława Leszczyckiego...*, „Przegląd Geograficzny”, t. 79, 2007, z. 3–4, s. 378.

⁶ Ustawa podpisana przez Prezydenta Krajowej Rady Narodowej Bolesława Bierut, Prezesa Rady Ministrów Edwarda Osóbkę-Morawskiego i Ministra Spraw Zagranicznych Wincentego Rzymowskiego.

⁷ Na podstawie „Dziennika Ustaw” 1947, nr 35, poz. 167.

линии границы на договорной карте м1:1.500.000 = Załącznik do umowy z dnia 16 sierpnia 1945 r. między Rzeczpospolitą Polską i Związkiem Socjalistycznych Republik Radzieckich o polsko-radzieckiej granicy państwowej (art. 1)⁸.

Jak pokazuje rycina 2, podpisy złożone na mapie widnieją w dwóch miejscach – pod rosyjskojęzycznym tytułem i na treści mapy na południowy zachód od Lwowa. Sygnatury te same jak w dokumencie tekstowym E. Osóbki-Morawskiego i W. Mołotowa zostały złożone na treści mapy (ryc. 2a). Natomiast te pod tytułem należą do ekspertów (ryc. 2b). Po stronie polskiej są to sygnatury: inżyniera Czajki, geografa Stanisława Leszczyckiego (1907–1996) i geologa

Ryc. 2. Podpisy złożone na mapie *Линия Государственной границы...* = Załącznik do umowy z dnia 16 sierpnia 1945 r.: (a) podpisy na treści mapy i (b) pod jej tytułem.
Ze zbiorów Biblioteki Narodowej

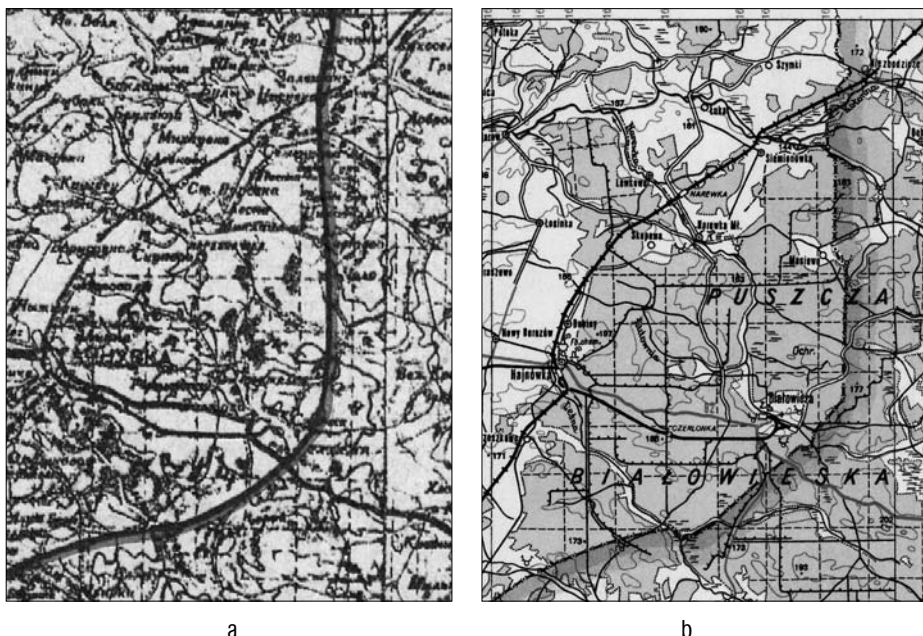
Andrzeja Bolewskiego (1906–2002). Po stronie radzieckiej byli to generałowie Марк Карпович Кудрявцев (1901–1984), Алексей Иванович Нестеренко (1908–1995) oraz Михаил Иванович Чумаков (1884–1957)⁹.

W Artykule 1 tej umowy powołując się na decyzję „Konferencji Krymskiej” wschodnią granicę ustalono „wzdłuż linii Curzona” z pewnymi odchyleniami od niej na rzecz Polski, w niektórych rejonach od pięciu do ośmiu kilometrów „zgodnie z załączoną mapą”. Dalej zapisano: „ustępując Polsce dodatkowo w punkcie (a) obszar położony na wschód od linii Curzona od rzeki Bug i rzeki Sołokija, na południe od miasta Kryłów z odchyleniem na rzecz Polski, nie przekraczającym trzydziści kilometrów”, a w punkcie (b): „ustępując w stosunku do linii Curzona część obszaru Puszczy Białowieskiej na

⁸ Na podstawie: „Reprodukcja z mapy Z.S.R.R. 1:500 000, Druk. Wojsk. Inst. Geograficznego, Warszawa 1947”.

⁹ Pisownię i brzmienie nazwisk rosyjskich generałów porównaj z: P. Eberhardt, *Udział Profesora Stanisława Leszczyckiego...*, „Przegląd Geograficzny”, t. 79, 2007, z. 3–4, s. 379 – Niestrienow, Kudriacow i Czumakow, bez podania imion; S. Leszczycki, *Prace polskich geografów przy ustalaniu granic państwa polskiego na konferencjach w Wersalu – 1919 i w Poczdamie – 1945*, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki”, t. 24, 1979, nr 2, s. 303 – Niestrienko, Kudriawcew i Czumakow.

odcinku Niemirów – Jałówka”¹⁰. Na rycinie 3 pokazano przebieg granicy na tym odcinku (oznaczając go dwiema miejscowościami po radzieckiej stronie, obecnie białoruskiej) poczynając od północy w okolicach agromiasteczka Niezbożdzicze w obwodzie grodzieńskim po okolice oznaczonej na mapie WIG-u wsi Omelaniec w rejonie kamienieckim na południu.

Ryc. 3. Obraz granicy państwowej przebiegającej w Puszczy Białowieskiej na fragmentach map:
(a) *Załącznik do umowy z dnia 16 sierpnia 1945 r.* Ze zbiorów Biblioteki Narodowej
oraz (b) *Mapa Polski 1:500 000*, arkusz 8 Lublin,
Wojskowy Instytut Geograficzny Sztabu Generalnego WP, Warszawa 1947 r.
Ze zbiorów Archiwum Akt Nowych

Porównując naniesienia linii granicznej na obu mapach widać wyraźnie, że na *Załączniku* do umowy międzynarodowej linia ta jest poprowadzona bez uwzględniania szczegółów. Podobnie schematycznie linia ta została narysowana na pozostałych odcinkach północnej i wschodniej granicy Polski. Dopiero po przeprowadzeniu w terenie granic wymierzonych przez Mieszana Komisję Polsko-Radziecką, jak wskazywała umowa rozpoczętych po dniu jej ratyfikacji i wytyczeniu jej w terenie, na arkuszach 3. Olsztyn, 4. Białystok, 8. Lublin, 12. Przemyśl *Mapy Polski 1:500 000* przeznaczonych dla Sztabu Generalnego WP, oznaczono granicę ze szczegółami zgeneralizowanymi do skali mapy.

¹⁰ Obszerniej o odrzuconych propozycjach zmiany granic przez stronę polską w: P. Eberhardt, *Udział Profesora Stanisława Leszczyckiego...*, „Przegląd Geograficzny”, t. 79, 2007, z. 3–4, s. 378–379.

Według słów prof. Stanisława Leszczyckiego pierwszą czynnością było przeniesienie granicy wschodniej na mapę przeglądową w skali 1:500 000 [...]. Następnie powołano specjalną komisję, w skład której weszli ze strony polskiej: ob.[obywatel] Czajka, doc. A. Bolewski i doc. S. Leszczycki¹¹. Dalej Leszczycki pisze, że powołano Mieszaną Komisję Delimitacyjną Polsko-Radziecką. Ze strony polskiej uczestniczyli w niej m.in.: wiceminister dr A. Żaruk-Michalski, gen. J. Bardziłowski (wg Naumienki, s. 20 – gen. dyw. Bordziłowski J.), płk. T. Naumienko (początkowo ekspert, wg Naumienki, s. 20 – później wszedł w skład Komisji, w której był także Stanisław Pietkiewicz)¹². Szefem polskiej Komisji Delimitacyjnej granicy wschodniej był doc. dr Stanisław Pietkiewicz, a jego zastępcą geograf dr Stanisław Goruchowski. Prace trwały od 7 marca[?] 1946 do 27 kwietnia 1947 roku¹³. Wspomniani specjaliści wraz z „osobami wojskowymi”¹³ przygotowali materiał topograficzny do wprowadzenia zmian m.in. na *Mapę Polski 1:500 000*, arkusz 8 Lublin (ryc. 3b).

Mocą umowy określona została granica polsko-radziecka o długości 1244 km, co stanowiło 37% całej linii granicznej państwa¹⁴, lub według innego źródła 1321 km¹⁵. Trwałość wschodniej części tej granicy okazała się być krótka i kilka lat później ustanowiono nowy jej przebieg. Natomiast granica północna, zgodnie z decyzją „Konferencji Berlińskiej” (w Poczdamie), zapisana w umowie 16 sierpnia 1945 r. w Artykule 3, która przebiegała od Zatoki Gdańskiej ku wschodowi, na północ od miast „Braunsberg – Goldapp”, aż do zbiegu z granicą wschodnią, pozostała bez zmian nieco dłużej, do roku 1957. Różnica zdań w kwestii praw do żeglugi na Zalewie Wiślanym, których nie udało się wynegocjować, pozostała i Elbląg pozbawiony wyjścia na Bałtyk przestał funkcjonować jako port morski¹⁶.

b) Umowa z dnia 15 lutego 1951 roku

W dniu 15 lutego 1951 w Moskwie podpisano kolejną Umowę (korektę) „o zmianie odcinków terytoriów państwowych” [...], którą „w Imieniu Rzeczypospolitej Polskiej Bolesław Bierut Prezydent Rzeczypospolitej Polskiej podaje do

¹¹ T. Naumienko, *Udział wojska w pomiarze granicy wschodniej RP – prace polowe*, „Wiadomości Służby Geograficznej”, 1948, z. 1, s. 20 podaje pełny – wcześniejszy i ostateczny – skład Komisji z datą rozkazu 7 maja 1946 roku.

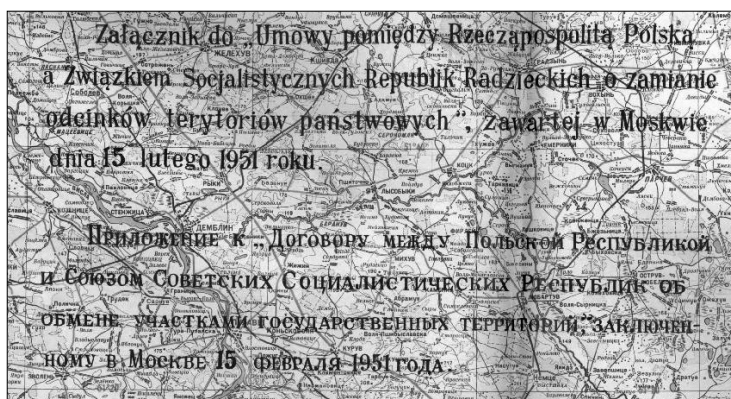
¹² S. Leszczycki, *Prace polskich geografów...*, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki”, 1979, t. 24, nr 2, s. 303; oraz T. Naumienko, *Udział wojska w pomiarze granicy wschodniej RP – prace polowe*, „Wiadomości Służby Geograficznej”, 1948, z. 1, s. 20, który podaje, że Stanisław Pietkiewicz był jednym z trzech ekspertów.

¹³ T. Naumienko, *Udział wojska w pomiarze granicy wschodniej RP – prace polowe*, „Wiadomości Służby Geograficznej”, 1948, z. 1, s. 21.

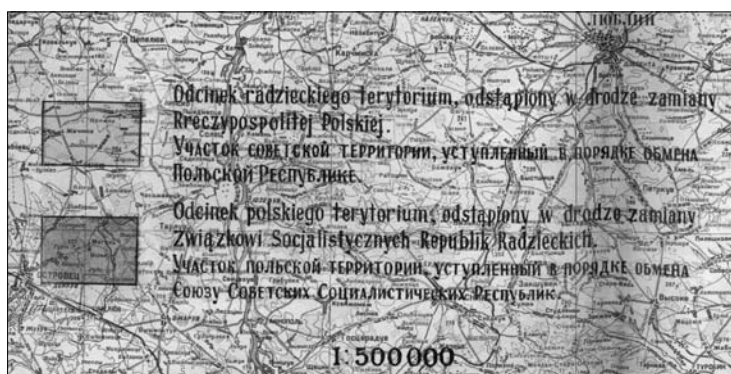
¹⁴ A. Skorek, *Zmiany przebiegu granic Polski w 1951 r.*, „Biuletyn Centralnego Ośrodka Szkolenia”, nr 3/07, s. 122.

¹⁵ A. Jezierski, C. Leszczyńska, *Historia gospodarcza Polski*, Warszawa 2001, s. 383. Podano tam, że granica miała długość 1244 km dopiero po korekcie w 1951 roku.

¹⁶ A. Jezierski, C. Leszczyńska, *Historia...*, Warszawa 2001, s. 383.

a

b

Ryc. 4. (a) Dwujęzyczny tytuł mapy *Załącznik do „Umowy pomiędzy Rzeczpospolitą Polską...”* oraz (b) objaśnienia. Ze zbiorów Archiwum Ministerstwa Spraw Zagranicznych

powszechnej wiadomości”. Podpisy pod umową złożyli: ze strony polskiej ambasador Aleksander Zawadzki, ze strony radzieckiej komisarz spraw zagranicznych Андрей Януарьевич Вышинский¹⁷ (ryc. 5a). Do Umowy napisanej w języku polskim i rosyjskim dołączona była mapa *Załącznik do „Umowy pomiędzy Rzeczpospolitą Polską a Związkiem Socjalistycznych Republik Radzieckich o zmianie odcinków terytoriów państwowych”* zawartej w Moskwie dnia 15 lutego 1951 roku, a poniżej to samo po rosyjsku oraz legenda (ryc. 4).

Mapa sklejona z czterech fragmentów arkuszy wielobarwnej rosyjskojęzycznej drukowanej w ZSRR, w skali 1:500 000: z pierwszego wydania z 1948 r. – napis na lewym górnym arkuszu N-34-Г, z pierwszego wydania z 1946 r. – napis na górnym fragmencie doklejonego sąsiedniego od prawej strony arkuszu

¹⁷ Pisownia za polską Wikipedią Andriej Januariusz Wyszynski; według zapisu w Umowie, „Dziennik Ustaw”, 1952, 11, poz. 63, s. 126 – Andrzej Januariusz Wyszynski.

oraz arkusz południowy z godłem na dolnej ramce L–34–B. W środkowej części mapy na zbiegu sklejenia arkuszy widnieją pieczęcie „Министерство иностранных дел СССР” i „Ambasada Polska w Moskwie” (rys. 5) oraz podpisy A. Zawadzkiego i A. Wyszyńskiego.

Umowę ratyfikowano w Warszawie 28 maja 1951 r., a pod dokumentem zakończonym przyrzeczeniem: „Po zaznajomieniu się z powyższą Umową uznaliśmy ją i uznajemy za słuszną zarówno w całości, jak i każde z postanowień w niej zawartych, oświadczamy, że jest przyjęta, ratyfikowana i potwierdzona, oraz przyrzekamy, że będzie niezmiennie zachowywana” podpisali się Bolesław Bierut, Józef Cyrankiewicz i Stanisław Skrzyszewski¹⁸.

Ryc. 5. Środkowy fragment mapy Załącznik do „Umowy pomiędzy Rzeczypospolitą Polską a Związkiem Socjalistycznych Republik Radzieckich[...]" z pieczęciami sygnatariuszy Umowy oraz fragment podpisu A. Wyszyńskiego. Ze zbiorów Archiwum Ministerstwa Spraw Zagranicznych

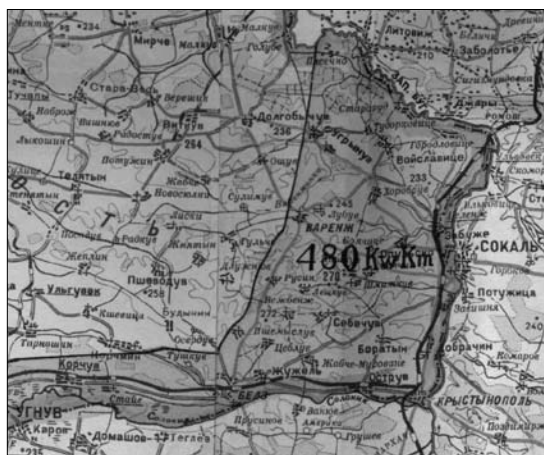
Poniżej umowy zapisano oddzielnie opis terenów włączonych do Polski i drugi do ZSRR. W oddzielnych artykułach zawartych w „Protokóle do Umowy...” zapisano ogólne stwierdzenia, zaś w „Opisie linii granicy państwowej na odcinku terytorium odstąpionego przez Związek Socjalistycznych Republik Radzieckich Rzeczypospolitej Polskiej” i w „Opisie linii granicy państwowej na odcinku terytorium odstąpionego przez Rzeczypospolitą Polską Związkowi Socjalistycznych Republik Radzieckich” spisano szczegółowe obszary przechodzące z jurysdykcji jednego państwa do drugiego. W Artykule 1 czytamy: „w obwodzie drohobyckim o ogólnej powierzchni 480 km² włącza się w skład terytorium Rzeczypospolitej” fragment ówczesnego obwodu drohobyckiego miasto Ustrzyki Dolne oraz wsie: Czarna, Lutowiska, Krościenko, Bandrów Narodowy, Bystre, Liskowate wraz z okolicznymi terenami „zgodnie z załączonym opisem granicy i mapą w podziałce 1:500 000”¹⁹ (rys. 6a).

¹⁸ „Dziennik Ustaw” 1952, nr 11, poz. 63, s. 129.

¹⁹ Ibidem, s. 126.

a

b

Ryc. 6. Fragment mapy Załącznik do „Umowy pomiędzy Rzeczpospolitą Polską a Związkiem Socjalistycznych Republik Radzieckich[...]” z oznaczonym terytorium: (a) otrzymanym przez Polskę od ZSRR oraz (b) przekazanym przez Polskę do ZSRR. Ze zbiorów Archiwum Ministerstwa Spraw Zagranicznych

Natomiast w Artykule 2: w skład terytorium Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich w województwie lubelskim włącza się miejscowości: Bełz, Uhnów, Krystynopol, Waręż, Chorobów, Żwirkę oraz linię kolejową Rawa Ruska – Krystynopol o ogólnej powierzchni 480 km², „zgodnie z załączonym opisem granicy i mapą w podziałce 1:500 000”²⁰ (ryc. 6b). Wspomniana w Artykule 1 i 2

²⁰ Ibidem, s. 126.

mapa jest obecnie przechowywana w Archiwum Ministerstwa Spraw Zagranicznych i chyba jeszcze nie była w literaturze przedmiotu publikowana.

W zbiorach Archiwum Akt Nowych w Warszawie przechowywana jest jedna z kopii – „Kopia Nr. 5” mapy radzieckiej wykonana dla władz państwowych w celach administracyjnych. Wydrukowana została na podkładzie dwóch arkuszy – 11 Kraków i 12 Przemyśl *Mapy Polski 1:500 000*, jako nakład wznowiony w 1950 r., sygnowany „R.W. 388 Z.K.”. Na standardową wielobarwną wojskową mapę nadrukowano w kolorze czarnym tytuł oryginału *Załącznik do „Umowy pomiędzy Rzeczpospolitą Polską a Związkiem Socjalistycznych Republik Radzieckich [...]”* wraz z tytułem w języku rosyjskim oraz objaśnieniami w obu językach. W centralnym miejscu mapy, gdzie znajdują się oryginalne rękopiśmienne podpisy, wydrukowano nazwiska A. Zawadzki, A. Вышинский. W prawym dolnym rogu mapy umieszczono notę: „Na oryginale trzy pieczęcie Ambasady Polskiej w Moskwie, trzy pieczęcie Министерство иностранных дел СССР”, całość kończy zapis: „Z oryginału sporządził St. Kujawski, H. Stasiewicz”.

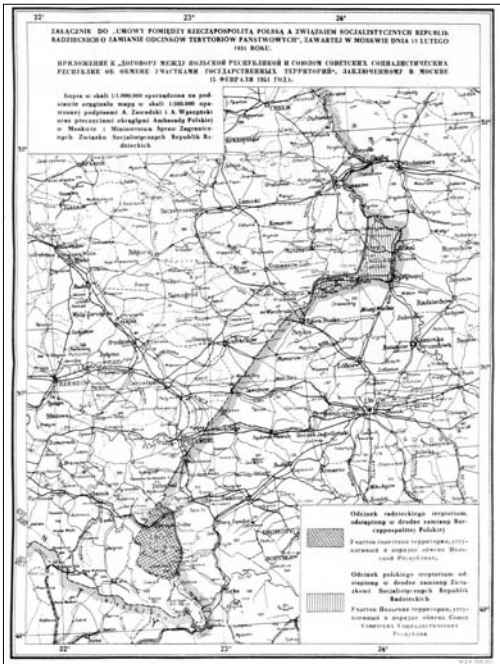
W różnych publikacjach i omówieniach Umowy polsko-radzieckiej z 15 lutego 1951 r. cytowana jest mapa *Załącznik do „Umowy pomiędzy Rzeczpospolitą Polską a Związkiem Socjalistycznych Republik Radzieckich [...]”* zawierająca notę „Kopia w skali 1:1 000 000 sporządzona na podstawie oryginału mapy w skali 1:500 000 opatrzonej podpisami [...] wydana przez Wojskowe Zakłady Kartograficzne w 1952 r.²¹ i zamieszczona w „Dzienniku Ustaw” 1952, nr 11, poz. 63 (ryc. 7).

W Artykule 3 Umowy z 15 lutego 1951r. jest mowa o powołaniu na zasadach parytetu Mieszanej Polsko-Radzieckiej Komisji dla Delimitacji Granicy. Miała ona nie później niż w ciągu 2–3 miesięcy, do dnia wymiany dokumentów ratyfikacyjnych wykonać swoje prace.

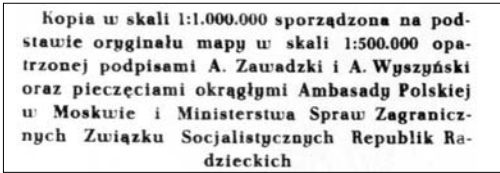
W Archiwum Akt Nowych w Warszawie przechowywana jestteczka Tj. 59/52 w dziale Urzędu Rady Ministrów²² zawierająca wiele szczegółów z ustaleń oraz z przebiegu prac. M.in. na stronie 1 czytamy: Powołano Delegację Polską w składzie dr Aleksander Żaruk-Michalski (Przew.), Janusz Zambrowicz (Z-ca) i Piotr Ragucki (Członek), ppłk. S. Burzyński (Główny Ekspert). Na s. 2, w punkcie 4: przyjęto zadanie „sporządzenia map topograficznych w skali 1:25 000 dla pasa granicznego i określenie współrzędnych prostokątnych punktów granicznych, według Pułkowskiego układu współrzędnych z 1942 roku”. Na s. 5 w punkcie IV.: „ad a) Ustalenie zasad delimitacji granicy oraz wypracowanie odpowiednich instrukcji odbyło się w Moskwie w okresie od 7 do 15 czerwca 1951 r. Równocześnie odbyła się w Warszawie organizacja zespołu pracowników

²¹ W oryginale zapis: „W.Z.K. 1235. 52 r.”.

²² AAN 78/54, KT, Urzędu Rady Ministrów, teczka Tj. 59/52, pt.: „Projekt uchwały Prezydium Rządu w sprawie przyjęcia do wiadomości sprawozdania z prac Delegacji Polskiej w Mieszanej Komisji polsko-radzieckiej do delimitacji granicy m. Polską a Związkiem Radzieckim, jak również rozwiązanie powyższej Delegacji 1952 r. Uchwalone na pos. Prez. Rządu w dniu 29 marca 1952 r.”.

a

b

Ryc. 7. Mapa (a) Załącznik do „Umowy pomiędzy Rzeczpospolitą Polską a Związkiem Socjalistycznych Republik Radzieckich[...]” „Kopia w skali 1:1 000 000 [...], (b) nota na mapie. Ze zbiorów Biblioteki Narodowej

do robót polowych i kameralnych (oficerów geodetów i topografów w liczbie około 30 osób) oraz wyposażenie w sprzęt potrzebny do wymienionych prac (instrumenty pomiarowe, słupy graniczne, samochody itp.)”. Na s. 6: Przy wytyczaniu linii Komisja miała obowiązek: „1) dokładnie określić przynależność państwową osiedli, przeciętych linią granicy lub bezpośrednio do niej przylegających, 2) linię granicy na rzekach niezeglownych, strumieniach, rowach i kanałach ustalić ich środkiem lub środkiem koryta głównego, 3) mosty i inne urządzenia na rzekach dzielić pośrodku niezależnie od przebiegu granicy na wodzie”. Dokonano szeregu korekt przebiegu granicy, np. na s. 8, w punkcie 4) zapisano: „w okolicach Łopuszanki na przestrzeni około 13 km, gdzie odeszło na korzyść Strony Polskiej terytorium o powierzchni 0,1 km² i na korzyść Strony

Radzieckiej 0,3 km². W wyniku tych korekt odcinki terytoriów przyłączone i odłączone od Rzeczypospolitej Polskiej wzajemnie zrekompensowały się”. Prace wykonywały dwie podkomisje: „I Podkomisja oznaczyła odcinek 38,4 km ustawiając 164 słupy graniczne, II Podkomisja oznaczyła 53,9 km ustawiając 318 słupów. Prace polowe zakończono 1 sierpnia 1951 roku”. Ostatecznie sporządzono dokumenty delimitacyjne, które zawierały oprócz protokółów „album map i szkiców podstawy geodezyjnej granicy państwowej i katalog współrzędnych znaków granicznych i punktów geodezyjnych. Na s. 12 sprawozdanie kończy zdanie: „Ostatnie posiedzenie Mieszanej Komisji odbyło się 10 listopada 1951 roku”.

c) Umowa z dnia 5 marca 1957 roku

W dniu 5 marca 1957 r. została podpisana w Moskwie kolejna *Umowa między Polską Rzeczpospolitą Ludową a Związkiem Socjalistycznych Republik Radzieckich o wytyczeniu istniejącej granicy państwowej w części przylegającej do Morza Bałtyckiego* [...], którą „w Imieniu Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej Rada Państwa Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej podaje do powszechnej wiadomości.”²³. Wyjaśnienie powodu zawarcia nowej umowy podane w pierw-

Ryc. 8. Fragment arkusza 3. Olsztyn *Mapy Polski 1:500 000*, wydanej przez Wojskowy Instytut Geograficzny Sztabu Generalnego WP w Warszawie w 1947 r. Ze zbiorów Archiwum Akt Nowych w Warszawie

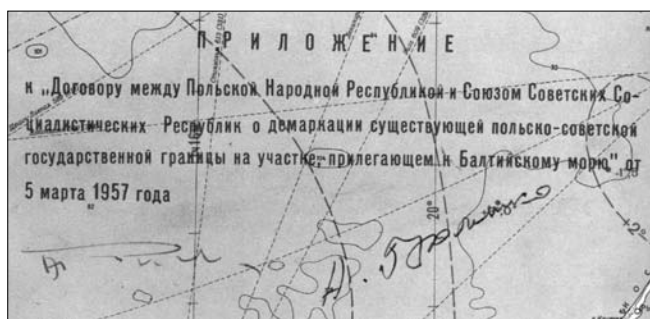
szym jej zdaniu wydaje się co najmniej dziwne. Dopiero po dwunastu latach (od 1945 r.) od wytyczenia granic obie strony – polska Rada Państwa PRL i radziecka Rada Najwyższa ZSRR postanawiają co następuje: „pragnąc przeprowadzić wytyczenie istniejącej polsko-radzieckiej granicy państwowej w części przylegającej do Morza Bałtyckiego postanowiły w tym celu zawrzeć niniejszą Umowę”. Granica ta zaczyna się od słupa granicznego nr 1987 „w kierunku na

²³ „Dziennik Ustaw” 1958, nr 37, poz. 166 i 167, s. 533–535.

ogół zachodnim” na północ od miejscowości Żytkiejmy przez Zalew Wiślany po 3 km na północny wschód od miejscowości Nowa Karczma na Mierzei Wiślanej. „Wymieniona linia granicy jest wykreślona na mapie polskiej i radzieckiej w skali 1:1 000 000, załączonych do niniejszej Umowy” (zob. ryc. 9). W tym celu układające się strony powołały Komisję Mieszaną, która powinna zakończyć prace

a

b

Ryc. 9. Fragmenty map *Załącznik do Umowy* [...] z tytułami oraz podpisami Andrzeja Rapackiego i Andrieja Gromyko: (a) wersja polskojęzyczna i (b) rosyjskojęzyczna.

Ze zbiorów Archiwum Ministerstwa Spraw Zagranicznych

nie później niż w sześć miesięcy od dnia ratyfikacji Umowy. Z tych słów można wyciągnąć wniosek, że granicę nanoszono na mapy wojskowe (zob. ryc. 8) i cywilne, ale nie była wytyczona w terenie. W jaki sposób polskie Wojska Ochrony Pogranicza funkcjonowały na tym odcinku w latach 1947–1957²⁴?

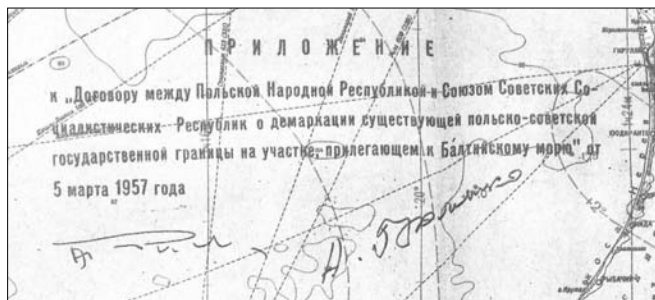
Umowa [...] o wytyczeniu istniejącej granicy państwowej w części przylegającej do Morza Bałtyckiego została podpisana ze strony polskiej przez Andrzeja Rapackiego i z radzieckiej przez Андрея Андреевича Громыко. Także obie

²⁴ W pewnym sensie na to pytanie odpowiedź znajduje się w artykule G. Zaremby, *Wschodnia granica Polski i jej ochrona przez Wojska Ochrony Pogranicza w latach 1945–1991*. „Problemy Ochrony Granic. Biuletyn”, nr 49, 2010, s. 41–56.

mapy Załącznik do Umowy między Polską Rzeczpospolitą Ludową a Związkiem Socjalistycznych Republik Radzieckich o wytyczeniu istniejącej polsko-radzieckiej granicy państwowej w części przylegającej do Morza Bałtyckiego z dnia 5 marca 1957 roku = ПРИЛОЖЕНИЕ к „Договору между Польской Народной Республикой и Союзом Советских Социалистических Республик о демаркации существующей польско-советской государственной границы на участке, прилегающем к Балтийскому морю” от 5 марта 1957 года dołączone do niej zostały paraflowane przez te same upoważnione osoby (ryc. 9). Umowę ratyfikowano 18 kwietnia 1957 r.; ze strony polskiej podpisali ją Przewodniczący Rady Państwa Andrzej Zawadzki i Wiceminister Spraw Zagranicznych Józef Winiewicz.

a

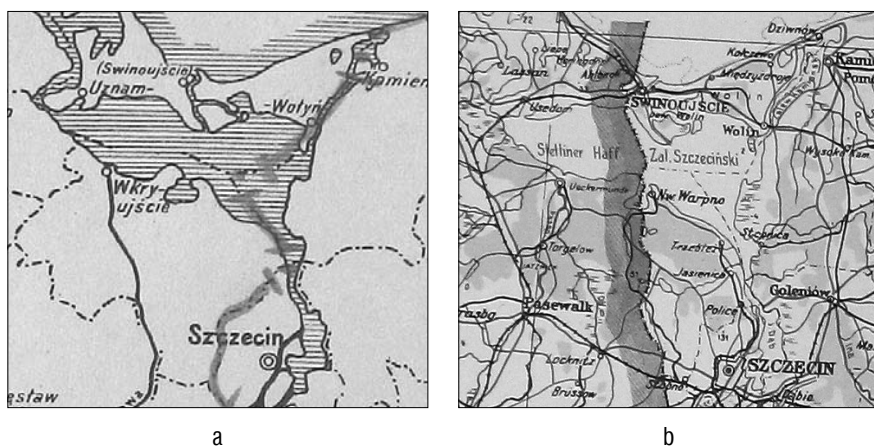
b

Ryc. 10. Fragmenty map Załącznik do Umowy [...] z tytułami oraz podpisami Andrzeja Rapackiego i Andrieja Gromyko w wersji wydanej w „Dzienniku Ustaw”: (a) wersja polskojęzyczna i (b) rosyjskojęzyczna. Ze zbiorów Biblioteki Sejmowej

Tak jak w przypadku wcześniejszej polsko-radzieckiej umowy z dnia 15 lutego 1951 r. zawartej w Moskwie dotyczącej korekty granic, obie mapy przedrukowano jako załączniki w „Dzienniku Ustaw”, tym razem w 1958, nr 37, poz. 166 i 167, s. 533–535, co pokazano na rycinie 10 a i b. Niestety załączniki zachowały się w bardzo złym stanie.

3. Granica z Niemiecką Republiką Demokratyczną

Jak wspomniano we wstępie, 10 lipca 1945 r. uchwały jałtańskie dotyczące zachodniej granicy państwowej zaakceptował warszawski Tymczasowy Rząd Jedności Narodowej, a później nowo utworzony Rząd Rzeczypospolitej Polskiej w memorandum potwierdził te wcześniej („w porozumieniu poczdamskim”) ustalone granice, doprecyzowując granicę z Niemcami na linii Odry i Nisy Łużyckiej, z włączeniem Szczecina do Polski. Stąd w *Układzie między Rzeczpospolitą Polską a Niemiecką Republiką Demokratyczną o wytyczeniu ustalonej i istniejącej polsko-niemieckiej granicy państwowej = Abkommen zwischen der Republik Polen und der Deutschen Demokratischen Republik über die Markierung der festgelegten und bestehenden polnisch-deutschen Staatsgrenze*, „podpisany w Zgorzelcu dnia 6 lipca 1950 r. W Imieniu Rzeczypospolitej Polskiej Bolesław Bierut [...] podaje do powszechnej wiadomości.”²⁵, pojawił się zapis już

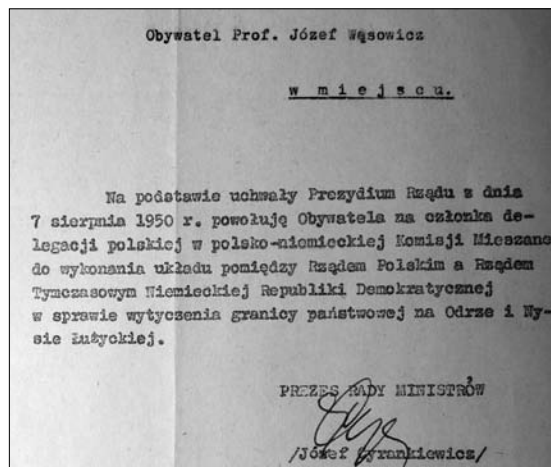
Ryc. 11. Przebieg zachodniej granicy Polski na fragmencie mapy:
(a) sporządzonej w Głównym Urzędzie Pomiarów Kraju w kwietniu 1945 r.
oraz (b) „Załącznik nr 2 Mapa granicy państwowej [...] prawdopodobnie z 1951 roku

„ustalonej i istniejącej granicy”. Rycina 11 pokazuje korzystne dla Polski różnice w przebiegu tej granicy na jej północnym odcinku w stosunku do początkowych polskich przypuszczeń (por. ryc. 1).

W ten sposób na zachodzie przyznano Rzeczypospolitej ziemie wzdłuż Odry (wraz ze Świnoujściem) i Nisy Łużyckiej aż po granicę z Czechosłowacją dodając w początkowej części Układu znamienne, zgodne z duchem czasów sformułowania: „uznając ustaloną i istniejącą granicę jako nienaruszalną granicę pokoju i przyjaźni, która nie dzieli, lecz łączy oba narody”. Dokument podpisali:

²⁵ „Dziennik Ustaw” 1951, nr 14, poz. 106, s. 117.

ze strony polskiej premier Józef Cyrankiewicz i Kierownik Ministerstwa Spraw Zagranicznych Stefan Wierbłowski, ze strony niemieckiej Prezydent Otto Grotewohl i Minister Spraw Zagranicznych Georg Dertinger. W Artykule 3 zapisano: „Dla wytyczenia w terenie granicy [...] Wysokie Układające się Strony powołują Mieszaną Komisję Polsko-Niemiecką z siedzibą w Warszawie. [...]

Ryc. 12. Pismo Nr 45/50 z dnia 7 sierpnia 1950 r. z powołaniem J. Wąsowicza na członka delegacji polskiej w Komisji Mieszanej*. Ze zbiorów Archiwum Akt Nowych w Warszawie

*AAN Tj. 45/50, Teczka KT, I Wniosek Ministra Spraw Zagranicznych, 1950, s. 19.

Komisja składa się z ośmiu członków”. W Artykule 4 dodano, że „Komisja [...] zbierze się nie później niż w dniu 31 sierpnia 1950 roku”. Układ ratyfikowany został w Warszawie 25 listopada 1950 roku.

W ślad za podpisaniem 6 lipca 1950 r. tego dokumentu poszła uchwała Prezydium Rady w dniu 7 sierpnia 1950 r. w sprawie powołania Komisji Przygotowawczej i delegacji polskiej w Komisji Mieszanej do spraw granicy polsko-niemieckiej, w której ustalono skład polskiej Komisji: Aleksander Żaruk-Michalski (Przewod.), Maria Wierna (Z-ca), Członkowie: płk Roman Garbowski i inni oraz skład delegacji, w który powołano m.in. ppłk. Stanisława Burzyńskiego i prof. Józefa Wąsowicza. Następstwem tej uchwały było przekazanie Wąsowiczowi pisma Nr 45/50, datowanego na 7 sierpnia 1950 r., podpisanego przez Józefa Cyrankiewicza (ryc. 12). Odpis Uchwały podpisany przez Dyrektora Generalnego I Zespołu mgr. A. Adamowicza skierowano do Departamentu IV na ręce Wicedyrektora M. Łobodycza „celem dalszego załatwienia”²⁶.

W samym Układzie polsko-niemieckim nie było mowy o żadnej mapie, ale mapa wytyczonej granicy powstała i była opublikowana. Jeden z jej drukowanych

²⁶ AAN Tj. 45/50, Teczka KT, I Wniosek Ministra Spraw Zagranicznych, 1950, s. 10.

Ryc. 13. Fragmenty *Mapy granicy państwowej między Polską a Niemcami*
= *Karte der Staatsgrenze zwischen Deutschland und Polen* 1:1 000 000:
(a) tytuł oraz (b) podpis J. Wąsowicza

Ryc. 14. Tytuł mapy „Załącznik nr 2 *Mapa granicy państwowej między Polską a Niemcami*
= *Karte der Staatsgrenze...* Ze zbiorów Biblioteki Narodowej

egzemplarzy jest przechowywany w Bibliotece Narodowej. Ale dużo ciekawszy jest egzemplarz roboczy (korektorski, autorski do ostatecznego zatwierdzenia) z podpisem prof. Józefa Wąsowicza, przechowywany w zbiorach Biblioteki Zakładu Geoinformatyki i Kartografii Uniwersytetu Wrocławskiego (ryc. 13).

Egzemplarz przechowywany w Bibliotece Narodowej nie różni się treścią od wrocławskiego, ale ma dodany przed tytułem „Załącznik nr 2” oraz na prawym dolnym marginesie mapy zapis: „WZK. – RW – 1951” i granicę państwową podcieniowaną barwą fioletową (ryc. 14). Prawdopodobnie był dołączony do aktu frankfurckiego, *Aktu o wykonaniu wytyczenia państwowej granicy między Polską a Niemcami* = *Akt über die Ausführung der Markierung der Staatsgrenze zwischen Polen und Deutschland*, podpisanego we Frankfurcie nad Odrą dnia 27 stycznia 1951 r., ze strony polskiej przez Prezydenta Bolesława Bierutę i Kierownika Ministerstwa Spraw Zagranicznych Stanisława Skrzyszewskiego, ze strony niemieckiej przez Prezydenta [bez podania nazwiska] i Ministra Spraw Zagranicznych Georga Dertingera, „którzy [...] zgodzili się na następujące postanowienia:”²⁷ „Akt ratyfikowano zgodnie z ustawą z dnia

²⁷ „Dziennik Ustaw” 1952, Nr 53, Poz. 346, s. 582.

22 marca 1951 r. w Imieniu Rzeczypospolitej Polskiej Bolesław Bierut [...] podaje do powszechnej wiadomości:²⁸. W Załączniku do Aktu Nr 1, w punkcie 1 zapisano, że „Opis protokolarny zawiera w języku polskim 646 stron a języku niemieckim 584”. W punktach 2 i 3 zapisano, że „Album map granicy państwowej [...] zawiera 34 mapy ponumerowane, wraz z załącznikami 39 stron” oraz „Album szkiców sieci geodezyjnej i pomiarów linii [...] zawiera 34 arkusze, wraz z załącznikami 36 stron”. W ostatnim akapicie Aktu dodano, że „długość wytyczonej linii granicy wynosi 460,4 km [...], długość odcinka wodnego określona sposobem graficznym według map w skali 1:25 000 wynosi 389,8 km²⁹, a długość odcinka na wewnętrznych wodach morskich – 19,5 km³⁰. Arkuszy mapowych, o których mowa jest w Akcie, nie udało mi się odnaleźć.

Pomimo wyjścia poza ramy czasowe niniejszego artykułu, na zakończenie opisu bilateralnych umów i aktów między Polską a NRD przytoczę dokument z 1968 r. Ustalenia międzynarodowe o szelfach („Artykuł 6 Konwencji genewskiej”) spowodowały sporządzenie w dniu 29 października 1968 r. w Berlinie umowy między Polską a NRD „o rozgraniczeniu szelfu kontynentalnego w Morzu Bałtyckim”. W umowie wymieniono punkty (A., ... H.) oznaczone wspólnymi geograficznymi, a na dołączonym do „Dziennika Ustaw” jednostronnicowym szkicu pokazano linie je łączące. Umowa była ratyfikowana w Warszawie 28 grudnia 1968 r. Tekst podpisali ze strony polskiej Adam Kruczkowski, ze strony niemieckiej Oskar Fischer, natomiast pod mapą wydrukowaną w „Dzienniku Ustaw” widnieją podpisy Przewodniczącego Rady Państwa Mariana Spychalskiego i w zastępstwie Ministra Spraw Zagranicznych Józefa Winiewicza³¹.

4. Granica z Czechosłowacją

Polskie granice z ZSRR i Niemcami były utworzone od nowa w miejscach, w których wcześniej nie przebiegały granice państwowe. Natomiast południowa granica z Czechosłowacją wytyczona w 1955 r. miała bardzo długą historię kształtowania jej przebiegu. Według słów prof. Józefa Wąsowicza „granica ta składa się z odcinków chronologicznie różnego pochodzenia. Nie umiemy nawet określić czasu, kiedy ustabilizowała się ta granica w Karpatach, przebiegająca na dużych odcinkach europejskim działem wodnym. Kształtowała się ona jeszcze w okresie plemiennej historii ziem, zamieszkałych dzisiaj przez Polaków.

²⁸ „Dziennik Ustaw” 1952, Nr 53, Poz. 346, s. 581.

²⁹ J. Prochowicz w artykule *Granice Polski po II wojnie światowej. Granica zachodnia, cz. 1*, „Problemy Ochrony Granic. Biuletyn”, 2006, nr 35, s. 25, chcąc skorygować błąd, rzekomo popełniony w Akcie frankfurckim, o wyliczonej długości granicy, pisze: „długość faktycznie wynosi 469,4 km, a nie 460,4 km”. Jednak sam popełnia błąd w zapisie: „długości określonej na podstawie mapy 1:25 000” podał, że wynosi ona 398,8 km, a w Akcie zapisane jest 389,8 km. Zapewne stąd nie zgadzały mu się dane.

³⁰ „Dziennik Ustaw” 1952, nr 53, poz. 346, s. 583.

³¹ „Dziennik Ustaw” 1969, nr 15, poz. 106, s. 217–219.

Odcinki działowe tej granicy były już od dawna ustalone, choć dokumentarnie, tj. kartograficznie, ustabilizowało je państwo austriackie dopiero po pierwszym rozbiórze Polski. Jedynie granica w obrębie rowu podtatrzańskiego wykazywała pewną ruchliwość do ostatnich czasów.[...] Decyzja aliancka w sierpniu 1920 r. podzieliła dwa obszary na Spiszu i na Orawie, gdzie zamierzano przeprowadzić plebiscyt po upadku Austro-Węgier. Takiego samego pochodzenia jest granica na Śląsku Cieszyńskim³². O jej przebieg w styczniu 1919 r. walczono zaciekle, ale krótko. Dopiero 28 lipca 1920 r. Konferencja Ambasadorów w Paryżu rozdzieliła nową granicą Śląsk Cieszyński i Cieszyn³³. Pozostały odcinek granicy na Śląsku jest rezultatem aneksji przez Fryderyka II ziem do linii zatwierdzonej przez pokój wrocławski w dniu 11 czerwca 1742 roku³⁴. Komisja graniczna zaczęła prace 22 sierpnia 1742 r. koło Pszczyny. Dokumenty wytyczenia granicy wystawiono 20 stycznia 1743 r. w Głubczycach. Z chwilą powstania Czechosłowacji linia ta została automatycznie przejęta. Zlikwidowano tylko kilka enklaw austriackich i niemieckich oraz dokonano niewielkich korekt³⁵. Fragment granicy w okolicach śląskiego miasta Ziegenhals (obecnie Głuchołazy) z 1742 r. przedstawia rękopiśmienna kopia z 1782 r. mapy sporządzonej w skali około 1:80 000 *Speciale Delineation der ober schlesischen Landes graenitz...* z mapy narysowanej w 1742 r. w celu prezentacji „granicy ustalonej pomiędzy Ich Królewskimi Mościami, królową Węgier i Czech (cesarzową Marią Teresą) a królem Prus (Fryderykiem II) w zawartym 28 lipca 1742 roku w Berlinie traktacie pokojowym”³⁵ (ryc. 15a). Zestawienie tego odcinka z jego odpowiednikiem dzisiejszej granicy polsko-czeskiej pokazanej na mapie GOOGLE 2019 daje niespodziewaną konkluzję o prawie niezmienności jej przebiegu na odcinku między Głuchołazami po stronie Śląska a miastem Złoté Hory po stronie czeskiej w okresie ponad 250 lat (ryc. 15)!

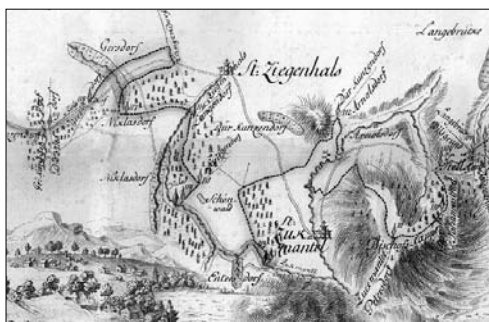
Na skutek nie do końca przemyślanej polityki II Rzeczypospolitej i niefortunnych decyzji Rządu Polskiego wpłataliśmy się tuż przed wybuchem II wojny światowej w graniczny konflikt z Czechosłowacją. O tej sprawie szczegółowo pisze Olgierd Jakubowski: „W dniu 1 listopada 1938 roku nastąpiła w Pradze wymiana not między Rządem Rzeczypospolitej Polskiej a Rządem Republiki Czesko-Słowackiej w sprawie osiągniętego porozumienia, ustalającego nową

³² S. Pietkiewicz, *O granicy państwowej i jej przeprowadzaniu*, „Przegląd Geograficzny”, t. 20, 1946, s. 19; D. Korbel, *Wojna o Cieszyn*, „Polityka”, 2019, nr 4, s. 63.

³³ Porównaj tekst artykułu L. Szaniawskiej, *Rękopiśmienna mapa granicy austriacko-pruskiej na Śląsku z 1743 roku – cenny dar Polskiego Przedsiębiorstwa Wydawnictw Kartograficznych S.A. dla Biblioteki Narodowej*, „Polski Przegląd Kartograficzny”, t. 32, 2000, nr 4, s. 318–320.

³⁴ J. Wąsowicz w artykule *Z prac nad wytyczeniem granicy polsko-czechosłowackiej*, „Czasopismo Geograficzne”, t. 31, 1960, nr 2, s. 134–137 szczegółowo omawia przebieg niektórych odcinków granicznych z 1742 r.

³⁵ L. Szaniawska, *Rękopiśmienna mapa granicy austriacko-pruskiej na Śląsku z 1743 roku – cenny dar Polskiego Przedsiębiorstwa Wydawnictw Kartograficznych S.A. dla Biblioteki Narodowej*, „Polski Przegląd Kartograficzny”, t. 32, 2000, nr 4, s. 318–319.

a

b

Ryc. 15. Przebieg granicy państwowej w okolicach miast Głuchów (obecnie Polska) i Złoté Hory (obecnie Czechy) na mapach: (a) *Speciale Delineation der ober schlesischen Landes graenitz...* z 1742 r. (kopia z 1782 r.). Ze zbiorów Biblioteki Narodowej oraz (b) w 2019 r. na mapie GOOGLE 2019

granicę pomiędzy Polską a Czecho-Słowacją. Na skutek tego porozumienia odpadła sprawa plebiscytu, (o którym wspomina J. Wąsowicz) pierwotnie przewidzianego na terenach powiatu frydeckiego, a ponadto w rokowaniach w Pradze uwzględniono drobną korektę granicy ze Słowacją. Dla przeprowadzenia prac delimitacyjnych powołano dwie komisje mieszane: jedną – dla ustalenia granicy polsko-czeskiej i drugą – dla ustalenia granicy polsko-słowackiej. Obie komisje przeprowadziły prace, a 1 listopada 1938 r. w Pradze podpisano „Protokół delimitacyjny”. Później spisano także w „protokółach dodatkowych” bardzo szczegółowo wszystkie odcinki granicy, np. „Od rzeki Odry prostopadle przez kamień przy km 5,2, na szosie Hruszów – Wierzbica, następnie przechodzi na most kolejowy na linii Bogumin – Hruszów, ale cały cmentarz pozostaje w CSR, w dalszym ciągu z mostu kolejowego granica biegnie drogą polną około 300 m, wychodząc na pierwszą groblę, znajdującą się w kierunku północno-wschodnim od hałdy kopalni Ida”. Aby nie było żadnych wątpliwości, dodatkowo dołączone były mapy, które obrazowały: „przebieg linii granicznej na planie o podziałce 1:25 000 i jedynie odcinek rejonu kopalni

„Ludwik” o podziałce 1:10 000, które stanowią nierozłączną, składową część niniejszego Protokołu Delimitacyjnego³⁶.

Granica wytyczona w 1955 r. zasadniczo nie różniła się od przedwojennej granicy z Czechosłowacją, jedynie anulowano zmiany z 1938 r. dotyczące Zaolzia, Spiszu i Orawy. Zachodni odcinek południowej granicy odpowiadał północnej granicy Czechosłowacji z Niemcami sprzed 1938 r., jednak do 1947 r. i później przebieg szczegółowy granicy był przedmiotem sporu. Dnia 20 sierpnia 1955 r. powołano Delegację Polską w Mieszanej Komisji Delimitacyjnej dla ostatecznego wytyczenia istniejącej granicy i upoważniono do poczynienia w porozumieniu z delegacją czechosłowacką ułatwiających życie mieszkańcom pogranicza drobnych poprawek³⁷.

Protokół wytyczenia granicy państwowej między Polską a Czechosłowacją przez Polsko-Czechosłowacką Komisję Mieszaną podpisany w Pradze 23 września 1955 r. został potwierdzony w *Umowie między Polską Rzeczpospolitą Ludową a Republiką Czechosłowacką o ostatecznym wytyczeniu granicy państwowej* = *Smlouva mezi Polskou Lidovou Republikou a Československou Republikou o konečnem vytyčení ostatních hranic*, podpisaną w dniu 13 czerwca 1958 r. w Warszawie. Podpisali ją ministrowie spraw zagranicznych: ze strony polskiej Adam Rapacki, a ze strony czechosłowackiej Václav David, obaj „kierując się pragnieniem aby granica państwowa [...] łączyła bratnie narody obu Państw w pokojowej i przyjacielskiej współpracy”³⁸. Umowę ratyfikowano 27 stycznia 1959 r., a podpisy pod nią złożyli Aleksander Zawadzki i Józef Winiewicz.

W Artykule 1, w punkcie 2 tej Umowy czytamy: „Linia granicy państwowej zgodnie z dokumentami wytyczenia granicy państwowej, które stanowią integralną część niniejszej Umowy”³⁹. W Artykule 2 tej umowy czytamy: „1. Protokolarny opis przebiegu linii granicy ze szkicami w skali 1:5 000 i zestawieniem danych technicznych; 2. Mapa polsko-czechosłowacka granicy państwowej”. Jeszcze bardziej szczegółowy zapis dotyczący mapy granicy w Umowie znalazł się jako dodatek „Do Artykułu 2, punkcie 2” Umowy, a jego treść brzmi: „Mapa polsko-czechosłowacka granicy państwowej w skali 1:200 000 składająca się z 9 kart podpisana w Warszawie dnia 29 kwietnia 1958 roku”⁴⁰. Pomimo powtórzonych w Umowie informacji o mapach stanowiących „integralną część niniejszej Umowy” – niestety ani w Archiwum Ministerstwa Spraw Zagranicznych, ani w Archiwum Akt Nowych oraz w publikowanym „Dzienniku Ustaw” nie odnalazłam żadnego dokumentu kartograficznego z tego okresu.

³⁶ O. Jakubowski, *Nowa granica Polski z Czechosłowacją*, 2016, <https://snauka.pl/olgierd-jakubowski-kapitan-geograf.html> (dostęp 18.01.2020).

³⁷ J. Wąsowicz, *Z prac nad wytyczeniem granicy polsko-czechosłowackiej*, „Czasopismo Geograficzne”, t. 31, 1960, nr 2, s. 138; S. Pietkiewicz, *O granicy państwowej i jej przeprowadzaniu*, „Przegląd Geograficzny”, t. 20, 1946, s. 18–19, 42.

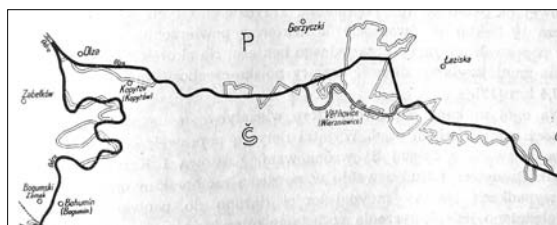
³⁸ „Dziennik Ustaw” 1959, nr 25, poz. 159, s. 369.

³⁹ Ibidem, s. 370.

⁴⁰ Ibidem, s. 370.

a

b

c

Ryc. 16. Przebieg granicy państwowej w okolicach rzeki Olzy, na odcinku od Odry po wieś Godów:
(a) *Speciale Delineation der ober schlesischen Landes graenitz...* z 1742 r. (kopia z 1782 r.).

Ze zbiorów Biblioteki Narodowej oraz (b) według J. Wąsowicza na ryc. 8., s. 139

– linia granicy z 1958 r. na Odrze i Olzie koło Bogumina i z przyczółkiem wsi Wierzniewice,
oryginalnie w skali 1:100 000; linia podwójna – dawna granica, linia czarna – nowo wytyczona
oraz (c) na mapie GOOGLE 2019

W opublikowanym w 1960 r. artykule *Z prac nad wytyczaniem granicy polsko-czechosłowackiej* J. Wąsowicza, który brał udział w pracach delimitacyjnych granicy z Niemcami i Czechosłowacją, można dowiedzieć się o szczegółach tych prac oraz o ich rezultatach w postaci szkiców wytyczonych granic. Wąsowicz uważał, że najbardziej skomplikowane, spośród wszystkich polskich granic, było przeprowadzenie linii granicznej między Polską a Czechosłowacją, o czym świadczy, jego zdaniem, liczba ustawionych znaków – na granicy zachodniej

postawiono około 1000, na wschodniej około 2 500, a na południowej około 18 000⁴¹. Sporo czasu Komisja poświęciła, zdaniem Wąsowicza, sprowadzaniu granic na środek rzek, np. „przyjęto zasadniczo środek rzeki Olzy jako granicę obu państw. Takie rozwiązanie pozbawiłoby jednak wieś Wierzniewice (Věřňovice) dużej części gruntów ornych stanowiących podstawę jej egzystencji”. Dlatego zachowano przyczółek na prawym brzegu Olzy⁴², co przedstawia rycina 16b.

Jednak i w tym przypadku, jeśli porównamy przebieg granicy w okolicach rzeki Olzy, na odcinku od Odry po wieś Godów, z analogicznym odcinkiem granicy z 1742 r. widać, że bez tego wyrównania byłby zachowany przebieg z XVIII wieku. Jednocześnie rycina 16 b oraz 16 c prezentując obraz granicy w 1955 r., dokumentuje niezmiennosć tej granicy przez ostatnie pięćdziesiąt lat.

5. Podsumowanie

Po II wojnie światowej ogólny zarys granic został narzucony Rzeczypospolitej Polskiej na podstawie porozumień między aliantami. Na szczeblu międzynarodowym po negocjacjach zajęto podobne stanowisko w Jalcie w lutym 1945 r., a w dniu 3 sierpnia 1945 r. ogłoszono oficjalną decyzję w sprawie granic Polski. Niemniej ostateczny przebieg polskich granic państwowych zatwierdzono międzynarodowymi porozumieniami bilateralnymi, a wytyczyły je Mieszane Komisje delimitacyjne.

W niniejszym artykule przedstawiono regulacje granic Rzeczypospolitej Polskiej oraz ich opis słowny i obraz graficzny (mapy) w międzynarodowych umowach dwustronnych zawartych w sprawie granic państwowych w latach 1945–1958. A były to umowy: polsko-radziecka zawarta 16 sierpnia 1945 r., 15 lutego 1951 r., 5 marca 1957 r. oraz układ polsko-niemiecki 6 lipca 1950 r., akt frankfurcki z 27 stycznia 1951 r., a także umowa polsko-czechosłowacka z 13 czerwca 1958 r. W pracy wykorzystano źródła przechowywane w zbiorach: Biblioteki Sejmowej, Archiwum Akt Nowych, Archiwum Ministerstwa Spraw Zagranicznych oraz Biblioteki Narodowej. Jednak źródła te okazały się być niekompletne. W Archiwum Ministerstwa Spraw Zagranicznych, gdzie przechowywane są oryginały umów, nie zachowały się mapy, które stanowiły integralną część umowy polsko-czechosłowackiej z 13 czerwca 1958 r.; także nie zachowały się ich kopie. Również do umowy polsko-radzieckiej zawartej 16 sierpnia 1945 r. zachowały się tylko kopie przechowywane w Bibliotece Narodowej i Bibliotece Sejmowej. Dlatego w artykule trochę w inny sposób i na bazie innych dokumentów kartograficznych omówiono przebiegi linii granic państwowych. Bardzo ciekawym materiałem porównawczym są sprawozdania

⁴¹ J. Wąsowicz, *Z prac nad wytyczeniem granicy*, „Czasopismo Geograficzne”, t. 31, 1960, nr 2, s. 134.

⁴² Ibidem, s. 142.

z prac Komisji Mieszanych, w których uczestniczyli (pełniąc różne funkcje) pracownicy naukowcy Stanisław Leszczycki, Stanisław Pietkiewicz i Józef Wąsowicz, a swoją wiedzę podzielili się w opublikowanych artykułach.

Zmiany w przebiegu granic państwowych omówiono i zilustrowano na ówczesnie opracowanych mapach. W wyniku poszukiwań udało się znaleźć i opublikować w mniejszym artykule fragmenty oryginalnych map dołączonych do umów polsko-radzieckich zawartych 15 lutego 1951 r. oraz 5 marca 1957 roku.

Źródła

- „Dziennik Ustaw” 1947, nr 35, poz. 167, s. 557–559.
„Dziennik Ustaw” 1952, nr 11, poz. 63, s. 125–129.
„Dziennik Ustaw” 1951, nr 14, poz. 106, s. 117–119.
„Dziennik Ustaw” 1958, nr 37, Poz. 166, s. 533–535.
„Dziennik Ustaw” 1959, nr 25, Poz. 159, s. 369–371.
„Dziennik Ustaw” 1952, nr 53, poz. 346, s. 581–583.
AAN 78/54, KT, Urzędu Rady Ministrów,teczka Tj. 59/52, pt. „Projekt uchwały Prezydium Rządu w sprawie przyjęcia do wiadomości sprawozdania z prac Delegacji Polskiej w Mieszanej Komisji polsko-radzieckiej do delimitacji granicy m. Polską a Związkiem radzieckim, jak również rozwiązanie powyższej Delegacji 1952 r. Uchwalone na pos. Prez. Rządu w dniu 29 marca 1952 roku”. Ze zbiorów Archiwum Akt Nowych w Warszawie.
AAN 219/66, KT, Urzędu Rady Ministrów,teczka Tj. 45/50, pt. „I. Wniosek Ministra Spraw Zagranicznych w sprawie powołania Komisji Przygotowawczej i delegacji polskiej w Polsko-Niemieckiej Komisji Mieszanej dla spraw granicy polsko-niemieckiej 1950 r., II. Projekt polsko-niemieckiej Konwencji w sprawie uregulowania stosunków granicznych 1951 roku”. Ze zbiorów Archiwum Akt Nowych w Warszawie.

Literatura

- Bielecki T., 1972, *Granice państwa w systemie prawa państwa socjalistycznego*, Warszawa.
Eberhardt P., 2007, *Udział Profesora Stanisława Leszczyckiego w konferencji poczdamskiej i moskiewskiej*, „Przegląd Geograficzny” t. 79, z. 3–4, s. 375–381.
Gawryszewski A., 2005, *Ludność Polski w XX wieku (rozdział II – Terytorium i podział administracyjny)*. Warszawa: Instytut Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania PAN.
Jadczak S., 2000, *Hrubieszów i powiat hrubieszowski 1400–2000*, Lublin.
Jakubowski O., 2016, *Nowa granica Polski z Czechosłowacją*, <https://snauka.pl/olgiard-jakubowski-kapitan-geograf.html> (dostęp 18.01.2020).

- Jeziński A., Leszczyńska C., 2001, *Historia gospodarcza Polski*. Warszawa.
- Korbel D., 2019, *Wojna o Cieszyn*, „Polityka”, nr 4, s. 61–63.
- Kozikowski J., 2007/2008, *Przyczynek do kwestii delimitacji granicy wschodniej po drugiej wojnie światowej z uwzględnieniem odcinka białostockiego*, „Studia Podlaskie”, t. 17, s. 145–162.
- Kwiatkowski A., 1970, *Granica polsko-niemiecka po II wojnie światowej*, Poznań.
- Leszczycki S., 1979, *Prace polskich geografów przy ustalaniu granic państwa polskiego na konferencjach w Wersalu – 1919 i w Poczdamie – 1945*, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki”, r. 24, nr 2, s. 291–308.
- Naumienko T., 1948, *Udział wojska w pomiarze granicy wschodniej RP – prace polowe*, „Wiadomości Służby Geograficznej”, z. 1, s. 19–29.
- Pawlak J. i W., 2000, *Obraz Józefa Wąsowicza (1900–1964) w stulecie urodzin*, „Polski Przegląd Kartograficzny”, t. 32, nr 4, s. 271–287.
- Pietkiewicz S., 1946, *O granicy państwowej i jej przeprowadzaniu*, „Przegląd Geograficzny”, t. 20, s. 9–53.
- Prochowicz J., 2006, *Granice Polski po II wojnie światowej. Granica zachodnia*, cz. 1, „Problemy Ochrony Granic. Biuletyn” nr 35, s. 7–20.
- Ptasiński R. (oprac.), 1974, *Granice państwowe Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej, wybór przepisów*, Warszawa.
- Skorek A., 2007, *Zmiany przebiegu granic Polski w 1951 r.* „Biuletyn Centralnego Ośrodka Szkolenia”, nr 3/07, s. 121–128.
- Szaniawska L., 2000, *Rękopiśmienna mapa granicy austriacko-pruskiej na Śląsku z 1743 roku – cenny dar Polskiego Przedsiębiorstwa Wydawnictw Kartograficznych S.A. dla Biblioteki Narodowej*, „Polski Przegląd Kartograficzny”, t. 32, nr 4, s. 318–320.
- Ślusarczyk J., 1993, *Granice Polski w tysiącleciu (X–XX wiek)*, Toruń.
- Wąsowicz J., 1960, *Z prac nad wytyczeniem granicy polsko-czechosłowackiej*, „Czasopismo Geograficzne”, t. 31, nr 2, s. 133–147.
- Zaremba G., 2010, *Wschodnia granica Polski i jej ochrona przez Wojska Ochrony Pogranicza w latach 1945–1991*, „Problemy Ochrony Granic. Biuletyn” nr 49, s. 41–56.

The state borders of Poland in the years 1945–1958 on maps accompanying bilateral state agreements

Lucyna Szaniawska

Zespół Historii Kartografii przy Instytucie Historii Nauki PAN

E-mail: lucyna-szaniawska@wp.pl

Summary: After the Second World War, the general outline of the borders was imposed on Poland on the basis of agreements concluded in Teheran in 1943 and in Yalta and Potsdam in 1945. The new western border was confirmed by an agreement with the then German Democratic Republic, signed in July and ratified in October 1950. The course of the border between the Republic of Poland and the USSR was defined in a bilateral agreement in August 1945. The agreement was ratified in February 1946. In 1951, another agreement was signed to change sections of the border. The southern border, in the section from the new eastern border to the Odra River, did not differ from the pre-war border with Czechoslovakia (however, the changes of 1938 concerning Zaolzie, Spisz and Orawa were canceled). On June 13, 1958, the border was finally demarcated with significant corrections – Czechoslovakia received 1205.90 ha, and Poland received 837.46 ha.

Keywords: state borders, Poland after the Second World War, bilateral agreements
